

UOT 94 (479.24)**ƏRZİNCAN BARIŞIĞI, TRABZON VƏ BATUM
KONFRANSLARI: AZƏRBAYCANIN MARAQLARI VƏ MÖVQEYİ****İSMAYIL MUSA***Bakı Dövlət Universiteti**Ismayilmusa54@gmail.com*

Məqalədə Birinci Dünya müharibəsinin axırlarında-Rusiya imperiyasının dağılmasından sonra Qafqazda yaranan siyasi vəziyyət səciyyələndirilir. Araşdırmada başlıca diqqət Ərzincan-Trabzon-Batum danışıqlarındakı diplomatik çəkişmələrin səbəbləri və mahiyyətinin təhlilinə verilir. Habelə Azərbaycanın adıçəkilən diplomatik konfrans-danışıqlardakı maraqları, mövqeyi tədqiq edilir və müəyyən ümumiləşdirilmələr aparılır.

Açar sözlər: Siyasi vəziyyət, Ərzincan barışıqı, Trabzon konfransı, Batum konfransı və müqavilələri, Azərbaycanın maraqları və mövqeyi, diplomatik çəkişmələr və nəticələr.

1917-ci ilin sonu-1918-ci ilin əvvəlində Qafqazın beynəlxalq durumunda ciddi dəyişikliklər baş verməkdə idi. Digər tərəfdən də, Ərzincan barışıqı ərafəsi və dövründə Qafqazın cənubunda siyasi vəziyyət bir çox səbəblərdən mürəkkəb və qeyri-müəyyən səciyyə daşıyırdı. Qərbin böyük dövlətlərinin Transqafqaz Komissarlığına münasibətindəki fərqli yanaşmalar da bir sıra problemlər yaradırdı. Belə ki, Rusiyanın artıq baş tutmaqda olan bölünməsindən qayğılanan ABŞ Transqafqaz hökumətini tanımaqdan, ona yardım göstərməkdən çəkinir və imperiyadakı siyasi proseslərin aydınlaşmasını gözləyirdi. İngiltərə, Fransa və İtaliya isə alman-osmanlı ordularının, Bakı neft rayonunu ələ keçirməklə, Qərb cəbhəsində onların vəziyyətini ağırlaşdırma bilmələri təhlükəsini nəzərə alırdılar. Buna görə də Güney Qafqazdakı milli hərəkatları dəstəkləməyi mümkün sayırdılar.

Transqafqazın gərgin daxili və beynəlxalq vəziyyəti, habelə Qafqazdakı rus ordusunun durumundakı qeyri-müəyyənlik, Lenin Rusiyasının Almaniya ilə barışıqına getməsi Osmanlı ilə hərbi qarşıdurmaya son qoyulmasına imkan verirdi. Bütün bu amillərin diqtəsi və müəyyən müzakirələrin nəticəsində türkrus hərbinə son qoyan Ərzincan barışıqı (5/18.XII.1917) imzalandı (4, 228). Rusiya Qafqaz ordusunun qərargah rəisi general Vışinskinin və Türkiyənin III ordusunun qərargah rəisi albay Ö.Lütvi bəyin başçılıq etdikləri nümayəndə heyətlərinin hazırladıqları bu barışıq 14 maddədən ibarət idi.

Hərbi-siyasi səciyyəli məsələlərin geniş spektrini əhatə edən barışıq:

bütün düşmənçilik hərəkətlərinə qarşılıqlı olaraq son qoyulmasını (2-ci maddə), demarkasiya xəttinin təsbitini (3-cü maddə), qoşun hissələrinin strateji yerdəyişmələrinə yol verilməməsini (4 və 5-ci maddələr), qarşıya çıxma biləcək anlaşılmazlıqların parlamentarilərin müzakirəsi yolu ilə həllini (9-cu maddə) və s. nəzərdə tuturdu. Barışıqın 4 və 5-ci maddələri Azərbaycanın maraqları baxımından daha da önəmli idi. Çünki gələcək proses və hadisələrin də təsdiqlədiyi kimi, Osmanlı ordu hissələrinin Qafqazda qalmaqda davam etmələri Rusiya və ermənilər tərəfindən yürüdülmən türk-müsəlman soyqırımı siyasəti ilə üzvləşən Azərbaycan üçün gərəkli sayıla bilər.

Ərzincan barışıqından bəhs edərkən bəzi prinsiplial məqamları da vurğulamaq lazım gəlir:

a) tarixi-diplomatik sənədlərdən barışıq təklifinin Sovet Rusiyasına deyil, Osmanlı Türkiyəsinə məxsus olduğu aydınlaşır. Bunu Osmanlı və Rusiya Qafqaz cəbhəsi baş komandanları (Mehmed Vehip Paşa və Prcevalski) arasındakı yazışmalar da təsdiqləyir;

b) barışıq Osmanlı ilə Sovet Rusiyası arasında deyil, Türkiyə və Transqafqaz hökuməti - rus ordusu Qafqaz cəbhəsi komandanlığı arasında razılaşdırılan diplomatik akt kimi səciyyələndirilməlidir. Yenə də tərəflər arasındakı yazışmalardan görüldüyü kimi, Vişinski barışıq danışıqlarını müstəqil Qafqaz hökuməti adından apardığını bildirmişdi. Sovet hökuməti Transqafqaz Komissarlığını əsla tanımasa da barışıq və atəşkəsə, demarkasiya xəttinə əngəl törətmədi. Ancaq Sovet hökuməti müxtəlif “bəhanələrlə” Qafqazla üzvləşmək, qoşunlarını oradan çəkmək istəmirdi. Belə “bəhanələrdən” biri də “Türkiyə Ermənistanı”nın erməni əhalisi özünü müdafiə edə bilənədək Qafqazı tərk etməyin qeyri-mümkünlüyü oldu. Ərzincan barışıqının razılaşdırıldığı vaxtlarda Sovet hökuməti S.Şaumyanı Qafqazın Fövqəladə Komissarı təyin etdi (16.XII.1917) və “Türkiyə Ermənistanının muxtariyyəti haqqında” 13 sayılı dekreti (29.XII.1917) elan etdi (5, 754). “Məşhur” Andranik bu dekreti son yüzilin Rusiya tarixində “Böyük Ermənistan”ın bərpasına rəvac verən ilk rəsmi sənəd kimi dəyərləndirmişdi;

c) Ərzincan barışıqı Transqafqaz Komissarlığının ilk mühüm müstəqil xarici siyasət addımı sayıla bilər. Və bu barışıqla Osmanlı əslində Transqafqaz Komissarlığını tanımış oldu.

Ərzincan barışıqı regionda davamlı sülh yarada bilmədi. Qafqazda əmin-amanlığa və təhlükəsizliyə qənim kəsilən ermənilər daha da fəallaşdılar. Rus ordu hissələrinin tərk etdikləri ərazilərdə erməni silahlı dəstələri türk-müsəlman əhalisinə qarşı vəhşiliklər törətdilər. Osmanlı dövlətinin barışıq möhkəm təminatlı sülh müqaviləsinə yetişdirmək məqsədilə göstərdiyi səylər əməli nəticə vermədi. Hərbi əməliyyatlara başlamaq məcburiyyətində qalan Osmanlı 1918-ci il martın ortalarında 1914-cü il türk-rus sərhədlərinin bərpasına nail oldu.

Lakin Qafqazdakı vəziyyət mürəkkəb və perspektivləri hələ ki tam aydınlaşmayan bir halda qalmaqla idi. Bu və digər amillər Osmanlı – Trans-

qafqaz münasibətlərinə bir aydınlıq gətirilməsini, onların normal axara salınmasını tələb edirdi. Tərəflərin baxış və mövqelərindəki fərqli məqamlar qarşılıqlı anlaşma və uzlaşmaya nail olunmasını çətinləşdirir və ləngidirdi. Osmanlı dövlətinin mövqeyi həm özünün özəl maraqları, həm də Transqafqaz xalqlarının ortaq mənafehi baxımından, ümumiyyətlə, məqbul sayıla bilər.

Belə ki, Osmanlı bu kimi mülahizələrə dayanaraq Transqafqazın müstəqil dövlət statusu qazanmasına çalışırdı: **a)** Qafqazın Rusiyanın nüfuz dairəsindən xilas və bufer rolunu oynaması üçün əlverişli şəraitin yaranması; **b)** regionda yarana biləcək vakuumin Antanta tərəfindən doldurulma bilməsi təhlükəsi; **c)** Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpasına yol açılması və s. Türkiyə tərəfi bu niyyətlə, hətta bir sıra cəhdlər də göstərdi (5, 757). Transqafqaz hökumətinin Brest-Litovsk sülh danışıqlarında iştirakına, onun həm özü, həm Mərkəz dövlətləri və habelə Rusiya tərəfindən tanınmasına nail olunmasına yönəlik səylər bunu təsdiqləyir.

Transqafqaz hökumətində isə yekdil mövqe yox idi. Bu, hökumətin milli fraksiyalarının həm özəl maraqları, həm də müxtəlif xarici güclərə meyillənmələri ilə də izah olunmalıdır. Buna görə də gürcü və erməni milli fraksiyaları Osmanlı dövləti ilə yaxınlaşmaq istəmirdilər. Bəziləri demokratik burjuva Rusiyanın davam edəcəyinə hələ də ümidli idilər.

Ermənilər də öz xətlərinə sadıq qalaraq “türklərdənsə bolşeviklər yaxşıdır, onlar hər halda rusdurlar” prinsipini rəhbər tuturdular. Müsəlman fraksiyası sülh danışıqlarına başlanılmasını əngəlləyən çeşidli bəhanələri (Müəssislər Məclisi ilə razılaşdırma, Rusiya imperiyasına daxil olan xalqlarla birgə müzakirə və s.) qəbul etmirdi. O yubatmadan Transqafqazın müstəqilliyinin elan edilməsinin və Osmanlı ilə sülh danışıqlarına başlanılmasının tərəfdarı idi.

Ancaq Transqafqazdakı proseslər və regionla bağlı gedən beynəlxalq siyasi oyunlar Osmanlı dövləti ilə dayanıqlı sülhə nail olunmasını qaçılmaz edirdi. Buna görə də Osmanlının sülh danışıqlarının başlanılmasına dair növbəti təklifi (23.II.1918) qəbul olundu. Danışıqların yeri (Tiflis, Batum, İstanbul, Trabzon) ətrafındakı müzakirələrdə sonuncu üzərində dayanıldı. Sülh danışıqları ilə bağlı Trabzon konfransı ərəfəsində Transqafqaz Seymində müxtəlif səpkili müzakirələr (2, v.6, 12) getdi, maraqlı mövqelər üzə çıxdı. Bu müzakirə və mövqelərin əsas məqamlarını ümumiləşdirilmiş formada aşağıdakı kimi formulə etmək olar:

- beynəlxalq şəraitin və regiondakı durumun gerçəkliklərini nəzərə alan, xislət və xarakterlərinə müvafiq çeviklik göstərən ermənilər bu dəfə də fərqləndilər. Belə ki, başı daxili problemlərə qarışan Rusiyadan ümidini üzən (hələlik) ermənilər Türkiyəyə meyl göstərməyə başladılar. Onların Seymdəki təmsilçilərindən biri (A.Xatisyan), hətta Transqafqaz dövlətlərinin ayrılıqda Osmanlı federasiyasına qatılmalarını mümkün sayırdı;

- Azərbaycan fraksiyası ölkəmizin üzləşdiyi bəzi yeni problemlərdən

yana çox qayğılanmışdı. Həmin problemlər arasında bunlar daha da təhlükəli idi: **1)** Qafqaz cəbhəsindən qayıdan erməni hərbi hissələrinin S.Şaumyan güruhu tərəfindən məqsədyönlü olaraq Bakıda saxlanması; **2)** Cənubi Azərbaycana doğru hərəkət edən ingilislərin və Qafqazda fəallaşan almanların Bakını tuta bilmələri qorxusu və s. Seymdaxili ümumi müzakirələrdə (2, v.12) çətin vəziyyətdə qalan milli fraksiyamız aşağıdakı prinsiplial məsələlərdə fərqli mövqə tutdu. Belə ki, o, “Türkiyə Ermənistanı” üçün muxtariyyət tələbini Osmanlı dövlətinin daxili işlərinə müdaxilə kimi qiymətləndirdi. Fraksiya habelə gürcü tərəfinin almanların bu və ya digər formada danışıqlar prosesi ilə əlaqələndirilməsinə (məsələn, onların məlumatlandırılması və s.) razılaşmadı. Azərbaycan fraksiyasının mövqeyindəki diqqətçəkici məqamlardan biri də onun Transqafqazın hər hansı formada Türkiyə Federasiyasına qoşulmasının əleyhinə çıxması idi. Digər tərəfdən də Osmanlıya qarşı hərbi əməliyyatlara qatılmayacağını bildirən Azərbaycan fraksiyası iki mühüm nəticəyə gəlmişdi: **a)** Transqafqazın müstəqilliyinin elan edilməsi; **b)** Osmanlı ilə tezliklə sülh müqaviləsi bağlamaqla Transqafqazda sabitliyə nail olunması. Fraksiya üzvlərinin qəti qənaətinə görə, danışıqların uğur qazanmasına aparən başlıca yol Transqafqazın müstəqilliyinin elanından keçirdi;

- Seymdəki müzakirələrdə (2, v.30) Müttəfiqlərin də Trabzon konfransına dəvət edilməsinə dair qeyri-real təkliflər olmuşdu.

Seymin sülh nümayəndəliyi 43 nəfərdən ibarət tərkibdə təsdiqləndi. A.Çxenkelinin başçılıq etdiyi nümayəndəliyə M.Ə.Rəsulzadə, İ.Heydərov, X.Xasməmmədov, M.H.Hacinski, M.Mehdiyev, Ə.Şeyxülislamov, Ə.Pepinov və b. daxil idilər. Osmanlı-türk sülh təmsilçiliyinə isə Hüseyn Rauf bəy Orbay rəhbərlik edirdi.

Trabzon konfransı (14.III-14.IV.1918) gərgin müzakirələr şəraitində keçdi (5, 765). Tərəflərin qarşılıqlı irad və tələbləri sülh danışıqlarında diplomatik qarşıdurmaya səbəb oldu. Bu da onların uğursuzluğunu elə bəri başdan şərtləndirdi. Belə ki, Osmanlı diplomatiyasının “Qafqaz Cümhuriyyəti”nin rəsmi statusunun elan edilməsinə dair Bəyanatı Seymin sülh nümayəndəliyinin Brest-Litovsk müqaviləsinin Qafqaza aid hissəsini tanımamasına dair Bəyannaməsi ilə qarşılaşdı (5, 760). Osmanlı nümayəndəliyinin ardıcıl və prinsiplial mövqeyi gürcü və erməni təmsilçilərinin güzəştlər qazanmaq niyyətli separat səylərini də heçə endirdi.

Seymin sülh nümayəndəliyinin tərkibindəki Azərbaycan təmsilçiləri konfransda çox ciddi diplomatik problemlər və çətinliklərlə üzləşdilər. Bütün bunları və nümayəndələrimizin konfransdakı fəaliyyətini xülasə şəklində belə səciyyələndirmək olar:

- Osmanlı-Transqafqaz münasibətlərində Trabzon konfransı ərəfəsi ortaya çıxan dilemma (irimiqyaslı hərbi qarşıdurma, yoxsa möhkəm sülh) danışıqlarboyu da qalmaqda idi. Bu ümumi problemlə yanaşı Azərbaycan nümayəndələri həm də digər (spesifik) çətinliklərlə qarşılaşmışdılar. Onların

diplomatik durumunu ağırlaşdıran və mövqeyini qəlizləşdirən bu məqamlar diqqəti çəkir. Onlar: **1.** Transqafqazın ümumi dövlət maraqlarından çıxış edərək – **a)** gürcülərin incik düşməmələrinə və **b)** ermənilərin qatı antiosmanlı mövqələrindən çəkinmələrinə çalışmalı idilər. **2.** Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən ilhaq tələbləri ilə Osmanlı nümayəndələrinin yanına gələn heyətlərin təzyiqlərinə dözməli və həmçinin əhalimizi kütləvi surətdə qırılmaqdan qorumaq üçün təcili tədbirlər görməli idilər. Həm Azərbaycandakı mürəkkəb siyasi-hərbi şərait, həm də nümayəndələrimizin konfransdakı qibtəolunmaz durumu onların gəldikləri bu nəticələrin kifayət qədər əsaslı olduğunu təsdiqləyirdi: **a)** Qafqazın dövlət müstəqilliyinin dərhal elanına nail olunması və **b)** ləngimədən hərbi toqquşmalara son qoyulması;

• Azərbaycan nümayəndələri gəldikləri nəticələri reallaşdırmaq və yuxarıda sadalanan diplomatik-siyasi səciyyəli konkret vəzifələri həyata keçirmək üçün bir sıra addımlar atdılar. Bu kimi tədbirlərin mərkəzində isə Seymin nümayəndəliyinin gürcü və erməni üzvlərini (Dağıstan təmsilçiləri bizimkilərlə, əsasən, həmrəy idilər) Brest-Litovsk müqaviləsini tanımağın və Qafqazın müstəqilliyinin elanının zəruriliyinə inandırmaq dururdu. Nümayəndələrimiz gürcülərlə ermənilərin birləşərək Qafqazda müsəlmanlara qarşı cəbhə yaratmalarına dair ehtimal olunan planları pozmaq üçün də səylər göstərdilər. Hətta X.Xasməmmədovun Rauf bəy Orbayla, bir az sonra isə M.H.Hacınskinin Ənvər Paşa ilə Trabzondakı görüşlərində Osmanlı tərəfinin Batumu gürcülərə güzəştə getməsi də təklif edildi.

Trabzonda danışıqların getdiyi vaxtlarda, daha dəqiq isə martın sonları-aprelin əvvəllərində Tiflisdə və Bakıda kəskin siyasi proseslər cərəyan edirdi. Belə ki, Tiflisdə-Transqafqaz seymi və hökumətində – müharibə və sülh məsələlərinə dair Trabzonda aparılan danışıqlarla əlaqədar qızğın müzakirələr gedirdi. Bakıda və ətraf ərazilərdə isə erməni-sovet hərbi birləşmələri tərəfindən türk-müsəlman soyqırımı həyata keçirilir, Güney Qafqazın sovetləşdirilməsinə hazırlıq görülürdü. Və bu iki ciddi hadisə, təbii ki, Trabzon konfransındakı onsuz da gərgin olan diplomatik mühitə təsir göstərməyə bilməzdi.

Seymin fraksiyalarının 1918-ci il aprelin birinci yarısında birgə və ayrılıqda keçirilən iclaslarındakı qızğın müzakirələr (2, v.26-27, 30) istər ümumi səciyyəli, istərsə də Azərbaycanın mənafeləri və mövqeyi ilə bağlı məsələlərdə çoxlu maraqlı məqamları üzə çıxardı. Müzakirələrin materiallarının da təsdiqlədiyi kimi, Azərbaycan fraksiyasının aparıcı qüvvələri (müsavətçilər və b.) Transqafqazın müstəqilliyinin elanı və Osmanlı ilə sülh bağlanmasına dair mövqələrində ardıcıl və ısrarlı idilər (Osmanlı ilə müharibə məsələsinə münasibətdə müsəlman fraksiyasının daxilində də birmənalı yanaşmanın olmaması nəzərdən qaçırılmamalıdır). Fraksiya üzvləri Osmanlı-Transqafqaz müharibəsinin başlayacağı təqdirdə müsəlmanların ona qatılmayıb bitərəf qalacaqlarını bildirirdilər.

Erməni və gürcü fraksiyaları tərəfindən Seymdə səsləndirilən fikirlər

(Osmanlı əleyhinə Antantadan yardım alınmasına cəhdlər göstərilməsi) və atılan addımlar (parlamentin fəaliyyətinin iki həftəliyə dondurulması; bu iki millətin nümayəndələrindən ibarət fəvqəladə üçlüyün təşkili) Azərbaycan fraksiyasının təcridi siyasətini açıqlayırdı. Azərbaycan fraksiyasının Qafqazın müstəqilliyinin elan edilməyəcəyi halda onun şərq hissəsinin müstəqilliyinin elanının müzakirəyə çıxarılması tələbi Seymədə ciddi rahatsızlıq doğurdu. Osmanlının Trabzondakı Transqafqaz sülh nümayəndəliyinə ultimatumu (6.IV.1918) Azərbaycan fraksiyasının tələbinin təsirini xeyli gücləndirdi. Ultimatumda – **a)** Brest müqaviləsinin dərhal tanınması və **b)** Osmanlı ilə qəti sülh bağlanması üçün Transqafqazın Rusiyadan ayrılaraq müstəqilliyini elan etməsi tələb olunurdu.

Bu arada (10.IV.1918) Trabzondakı sülh nümayəndəliyi Brest-Litovsk müqaviləsinin tanınması əsasında danışıqları davam etdirməyə razılığını bildirdi. Bunu Osmanlının ultimatumu və Qafqazdakı 1877-ci il sərəhdərlərini bərpa etmək üzrə olması ilə yanaşı həm də: **a)** Azərbaycan fraksiyasının Seymədəki demarşı və **b)** sovetlərin Transqafqazda hakimiyyəti ələ keçirmələrinin başlanğıcı kimi qiymətləndirilən Bakı hadisələri şərtləndirdi (3, 44).

Lakin Seymin gürcü və erməni fraksiyaları danışıqların davam etdirilməsi işini pozdular. Və daha kəskin mövqe tutaraq: **1)** sülh nümayəndəliyinin geri çağırılması və **2)** ölkədə müharibə vəziyyətinin elan olunması haqqında birgə qərarlar qəbul etdilər. Trabzondakı Azərbaycan nümayəndələrinin (M.Hacinski və b.) söyləri sayəsində sülh heyətinin tam tərkibdə Trabzonu tərk etməsi baş tutmadı. Nümayəndəliyin üzvlərinin bir qismi məsləhətləşmələr üçün Tiflisə qayıtdı. Beləliklə, Trabzon danışıqları kəsildi və sonralar davam etdirilmədi.

Trabzon danışıqları kəsilsə də dövrün beynəlxalq şəraiti və regiondakı proseslərin gedişi Osmanlı ilə Transqafqazın bir araya gələrək müqavilə münasibətləri səviyyəsində uzlaşmalarını qaçılmaz edirdi. Buna görə də 8 gün davam edən Osmanlı-Transqafqaz müharibəsi birincinin Batumu özünə qaytarması və sülh təşəbbüsü ilə sona yetdi.

Osmanlı-Transqafqaz münasibətlərinin aydınlaşdırılmasının yenidən danışıqlar müstəvisinə keçirilməsində Türkiyə diplomatiyası ilə yanaşı Seymin Azərbaycan fraksiyası və sülh heyətinin Trabzonda qalan üzvləri mühüm rol oynadılar. Trabzon danışıqları sonu – Batum konfransı ərəfəsində Qafqazdakı gerçəklikləri düzgün qiymətləndirən Azərbaycan parlamenti-diplomatları Seymədəki digər tərəfləri Transqafqazın müstəqilliyinin artıq reallaşmaq üzrə olmasına inandıra və razı sala bildilər. Trabzonda qalan nümayəndələr, xüsusilə də M.H.Hacinski Osmanlı-Transqafqaz münasibətlərinin perspektivləri və xarakteri barədə Ənvər Paşa ilə fikir mübadiləsi etdilər. İkitərəfli münasibətlərin xarakteri məsələsində Ənvər Paşa federasiya və ya konfederasiyaya üstünlük verdiyini bildirdi. Paşa Güney Qafqazda müstəqil vahid dövlətin qurula bilməyəcəyi halda isə Azərbaycanın Osmanlı ilə Avstriya-Macaristan şəklində sıx ittifaq yaratması imkanına malik olduğunu da söylədi (Seymin müsəlman fraksiyasındakı müzakirələrdə bu variant qeyri-məqbul sayıldı).

Eyni gündə (22.04.1918) baş verən iki hadisə – Osmanlının sülh təklifi və Güney Qafqazın müstəqilliyinin elanı (ZFDR-in təşkili) – ilə danışıqlar prosesinin ikinci mühüm mərhələsi başlandı. Danışıqların Batumda aparılması razılaşıldı. Batum konfransına qatılacaq 45 nəfərlik Transqafqaz nümayəndəliyinin (başçısı A.Çxenkeli idi) 6 həlledici səsə malik üzvü arasında M.Ə.Rəsulzadə və M.H.Hacınski də vardı. Almaniyanın və Dağlıların təmsilçilərinin konfransda iştirakı təklifi bəzi mübahisələrə baxmayaraq Seym tərəfindən qəbul olundu. Ancaq konfransın işinə qatılmaq istəyində bulunan Sovet Rusiyasının əks halda Batum müqaviləsini tanımayacağına dair hədəsi isə təsirsiz qaldı.

Batum konfransı (11.V-4.VI.1918) XX əsrin əvvəllərindəki beynəlxalq münasibətlərdə və Qafqaz diplomatiyasında böyük dəyərə malik olan hadisələrdən sayıla bilər (4, 125). Cəmi bir rəsmi toplantısı keçirilən konfransda Türkiyə nümayəndə heyətinin başçısı Xəlil bəy Menteşe “Osmanlı imperiyası ilə Transqafqaz Konfederasiya Respublikası arasında sülh və dostluq haqqında” müqavilə layihəsini müzakirəyə çıxardı. Osmanlı tərəfinin bir sıra yeni tələb və təkliflərini özündə əks etdirən bu sənədə münasibətdə Transqafqaz nümayəndəliyində fikir ayrılıqları yarandı və mövqelərin məlum qütbləşməsi – xarici güclərə meyillənmənin qüvvətlənməsi baş verdi.

Azərbaycandan olan təmsilçilər Osmanlı layihəsini dəstəklədilər. Çünki onlar ermənilərin də yaşadıkları bəzi ərazilərin (Axalkələk və Axısqa qəzalarının, Sürməli, Aleksandropol, Eçmiədzin qəzalarının isə müəyyən hissələrinin) Osmanlıya güzəştə gedilməsinin Güney Qafqazda Azərbaycanın mövqelərini qüvvətləndirəcəyi qənaətində idilər. Qafqaz türklərinin yaşadıkları müxtəlif ərazilərdən Osmanlı dövləti ilə birləşməyə dair gələn çoxsaylı çağırışlar, azərbaycanlılara qarşı törədilən zorakılıqlar, Bakı Xalq Komissarları Soveti qoşunlarının Gəncəyə yürüşünün önlənməsi zərurəti, nəhayət, Türkiyə oriyentasiyası xətti də Xəlil bəyin mövqeyinin dəstəklənməsində heç də az rol oynamadı.

Bu dövrdə Almaniya-Osmanlı münasibətlərində özünü göstərən müəyyən gərginliyi ümid yeri kimi qiymətləndirən ermənilər və gürcülər Reyx nümayəndəliyinin konfransa daha yaxından cəlb edilməsinə yönəlik diplomatik gedişlərə də əl atdılar. Bu özünü Transqafqaz nümayəndəliyinin Xəlil bəyin layihəsi müqabilində ona ünvanladığı təkliflər paketində də aydın şəkildə büruzə verdi. Transqafqazın müqaviləni yalnız Türkiyə ilə deyil, Dördlər İttifaqının (Mərkəzin) digər dövlətləri ilə də bağlaması və s. təkliflər Almaniyanın maraqları baxımından cəzbedici idi. Çünki o, birincisi, hər vasitə ilə Ənvər Paşanın Şərqi siyasətini əngəlləməyə, ikincisi, Şimali Qafqazı Reyxə qatmağa, üçüncüsü, Gürcüstanda təsirini qüvvətləndirməyə, dördüncüsü, bütün imkanları ilə Osmanlıni ingilislərin Bakıya yolunu bağlamağa istiqamətləndirməyə çalışırdı.

Bir sıra ciddi səbəb və amillər Batum konfransında diplomatik və dolaşığı yolla isə Seymdə siyasi qarşıdurmanı sərtləşdirdi:

- Transqafqaz nümayəndəliyinin təkliflərinin Osmanlı sülh heyəti tərəfindən rədd olunması;
- Osmanlı hərbi hissələrinin Ermənistanın içərilərinə doğru irəliləmələri;
- Xəlil bəyin alman vasitəçiliyini əsla yaxın buraxmaması və Reyx nümayəndəliyinin (fon Lossov) Batumu tərk etməsi;
- müsəlman fraksiyasının Transqafqaz hökumətinin bolşeviklərin Bakıdan çıxarılması üçün tədbirlər görməyəcəyi təqdirdə, Seymi tərk edəcəyinə dair bəyanatı;
- Türkiyənin konfransa 1918-ci il 26 may tarixli Memorandumu (ultimatumu).

Bütün bunlar isə Qafqazın ictimai-siyasi həyatında keyfiyyətə yeni mərhələyə keçidin yaxınlaşdığını göstərirdi. Vəziyyətdən çıxış yolları arayan tərəflər vahid dövlət şəklində mövcudluğun imkanlarının tükənməsində həmrəy idilər. Belə bir şəraitdə Azərbaycan nümayəndələrinin gürcülərə ikilikdə dövlət yaratmaq təklifi də qeyri-real görünürdü. Çünki əks tərəf artıq almanların qəyyumluğunda olan ayrıca dövlət qurmaq qənaətinə gəlmişdi.

Dövlətçiliyə və xarici oriyentasiya məsələlərinə fərqli baxışların gerçəkləşməsi Transqafqaz Seymi və hökumətinin dağılması, müstəqil dövlətlərin yaranması ilə yekunlaşdı. Bu yeni siyasi durum Batum konfransının işi üçün qeyri-müəyyənlik yaratdı. Yalnız müsəlman fraksiyasının Batum danışıqlarının davam etdirilməsinə dair qərarına (27.V.1918) digər tərəflərin pragmatik yanaşması konfransı uğursuzluqdan xilas etdi (3, 44).

Yeni yaranmış cümhuriyyətlər Batum danışıqlarının davam etdirilməsi ilə razılaşdılar. Danışıqlar 1918-ci il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Güney Qafqaz respublikaları arasında ayrılıqda müqavilələr (6, v.1-3) bağlanması ilə yekunlaşdı. Batum müqavilələri ilə Osmanlı dövləti, Brest-Litovsk barışıqına zidd olmasına rəğmən, 1828-ci il sərhədlərini bərpa etmiş oldu.

Konfransın Azərbaycan üçün nəticələrinə gəldikdə isə hələlik belə bir mühüm cəhəti vurğulamaq olar: Batum müqaviləsi bərpa edilən Azərbaycan dövlətçiliyinin müdafiəsi üçün etibarlı siyasi-hərbi dəstək idi (1).

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan" qəz. (türkcə), Bakı, 1918, 9 dekabr
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (AR DA), f.970, siy.1, iş 1
3. Musa İ.M. M.Rəsulzadənin "Azərbaycan davası": siyasi-diplomatik yönələri və məqamları. – Azərbaycan Cümhuriyyəti: Tarixi, siyasi və ədəbi-kulturoloji müqavilə. Bakı: Nurlar, 2018, s.35-69
4. Büyük Devletler Kıskaçında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayımcılık, 2010, 438 s.
5. Şahin E. Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1918-1920). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, 814 s.
6. AR DA, f.894, siy.2, iş 88

**ЭРЗИНДЖАНСКОЕ ПЕРЕМИРИЕ, ТРАБЗОНСКАЯ И БАТУМСКАЯ
КОНФЕРЕНЦИИ: ИНТЕРЕСЫ И ПОЗИЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА**

И.М.МУСА

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуется политическое положение на Кавказе в конце Первой Мировой войны – после распада Российской империи. Основное внимание уделяется раскрытию причин и сущности дипломатических противостояний в указанных конференциях – переговорах. В ней проанализированы и обобщены интересы Азербайджана в данных дипломатических конференциях.

Ключевые слова: политическое положение, Эрзинджанское перемирие, Трабзонская и Батумская конференции, интересы и позиция Азербайджана

**ERZINCAN RECONCILIATION, TRABZON AND BATUMI CONFERENCES:
THE INTERESTS AND POSITION OF AZERBAIJAN**

I.M.MUSA

SUMMARY

The political situation in the Caucasus after the end of the First World War - the collapse of the Russian Empire is described in the article. It pays vital attention to the reasons of the diplomatic controversies in the negotiations Erzincan – Trabzon – Batumi and analysis of the essence in the study. Also, the interests and position of Azerbaijan in these diplomatic conferences are studied and some generalizations are made.

Key words: political situation, Erzincan reconciliation, Trabzon conference, Batumi conference and contracts, the interests and position of Azerbaijan, diplomatic controversies and outcomes